

ТВОРЧИЙ КОМПОНЕНТ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Пильнік Р. О.,

Криворізький державний педагогічний університет

Анотація. У даній статті розглядається проблема інтелектуально-творчого розвитку учнів старших класів. Далі аналізується поняття творчості у філософському, психологічному і педагогічному розумінні. Зіставляються наукові підходи до питання взаємозв'язку інтелектуальних і творчих здібностей. Автор вбачає шлях розумового розвитку учнів в навчально-творчій діяльності.

Ключові слова: творчість, творча діяльність, розумова діяльність, творчі здібності.

Аннотация. Пильник Р. А. Творческий компонент учебной деятельности старшеклассников. В данной статье рассматривается проблема интеллектуально-творческого развития учащихся старших классов. Далее анализируется понятия творчества в философском, психологическом и педагогическом понимании. Сопоставляются научные подходы к вопросу взаимосвязи интеллектуальных и творческих способностей. Автор видит путь умственного развития учащихся в учебно-творческой деятельности.

Ключевые слова: творчество, творческая деятельность, умственная деятельность, творческие способности.

Annotation. Pilnik R. Creative component of senior pupils' studying. The problem of intellectual & creative development of senior pupils is examined in this article. Further the concepts of creation in the philosophical, psychological and pedagogical understanding are analysed. Scientific approaches to the problem of intercommunication of intellectual and creative capabilities are compared. The author sees the way of mental development of pupils in educational & creative activity.

Key words: creation, creative activity, mental activity, creative capabilities.

Постановка проблеми. Орієнтація сучасної системи освіти України на кращі світові досягнення, на інтеграцію у європейський освітній простір висуває низку проблем з рівня підготовки та розвиненості випускника навчального закладу. На перший план виходять питання не лише високоякісної фахової підготовки, а й індивідуально-особистісних рис людини, ключовою серед яких є творча направленість її мислення. Адже людина, що спроможна опанувати незнайому ситуацію, знайти необхідну інформацію, творчо підійти до розв'язання проблеми, є тим фахівцем, якого потребує сучасне суспільство.

Робота виконана у контексті програм НДР Криворізького державного педагогічного університету.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Положення щодо процесу навчання та сутності навчально-творчої діяльності розглядалися у працях В. І. Андрєєва [1], Ю. К. Бабанського, Б. І. Коротяєва, І. Я. Лернера [8] і ін. Питанням організації пізнавальної, творчої діяльності старшокласників присвячено дослідження Бакулєвської С. С. [2], Захарової І. А. [6], Семенової А. В. [11], Ястребової В. Я [12] та ін. Проблеми психології й педагогіки творчості, концепція управління навчально-творчою діяльністю розроблено у працях В. І. Андрєєва, О. М. Матюшкіна, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьова, Н. Ф. Тализіної, К. В. Ярьсько та ін.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз поняття творчості, творчої діяльності у філософському, психологічному і педагогічному аспектах, а також обґрунтування важливості розвитку творчих здібностей у розумовій діяльності учнів старших класів.

Результати дослідження. Творчість – одна з ключових філософських категорій, якою здавна користується людство. Творчість, творча діяльність людини є предметом дослідження різноманітних галузей наукового знання. Філософія розуміє творчість як діяльність, по

створенню матеріальних і духовних цінностей. Творча діяльність у філософії визначається як стимулюючий процес, що характеризує прагнення її суб'єктів реалізувати себе, подати себе як об'єктивність в об'єктивному світі та здійснити себе в ньому [11].

Поняття “творчість” у загальнофілософському значенні входить до контексту поняття “діяльність”, а діяльність – до поняття “розвиток”. Таким чином, найближчою системою, що охоплює творчість людини, є система його діяльності. Творчість – це якісний стан діяльності, ступінь її активності й творчих можливостей, – відмічає В. Ф. Овчинніков [9].

Вперше творчий характер пізнавальної діяльності обґрунтував у XVIII ст. І. Кант. Він висловив думку про роль несвідомого у творчому процесі і порівняв процес творчості людини з витвором природи. Представники класичної німецької філософії висунули ідею про діяльнісне відношення людини до світу. Творчість розглядалася як вища форма людської діяльності, де людина стикається з абсолютном.

Творчість як різновид людської діяльності цілком природно зв'язувалася з ученням О. М. Леонтьєва про діяльність. Фундаментальні категорії вчення про діяльності – мета, засоби, результат – були перенесені у площину творчого процесу.

Педагог В. І. Андрєєв визначає творчість як один із видів людської діяльності, спрямованої на вирішення суперечності (розв'язування творчого завдання), і для якої необхідні об'єктивні (соціальні, матеріальні) і суб'єктивні особистісні умови (знання, уміння, творчі здібності) а результат має новизну й оригінальність, особисту та соціальну значимість, а також прогресивність [1, 49].

Ще один напрямок наукових досліджень визначає розумову творчість як окремих випадок більш загальної властивості активності суб'єкта, включаючи його готовність виходити за межі ситуативної необхідності й здатність до самозміни. Зокрема, Д. Б. Богоявленська, міркуючи про природу творчості, визначає інтелектуальну активність як таку інтегральну властивість індивіда, що забезпечує можливість виходити за межі заданої ситуації, діяти поза вимогами ззовні, тобто, що дозволяє здолати й здійснити власне цілепокладання [3, 25-26].

І. Я. Лернер залишив кілька визначень творчості у своїх працях. Стосовно процесу навчання творчість – це форма діяльності учня,

спрямована на одержання об'єктивних чи суб'єктивних якісно нових цінностей, важливих для формування особистості [8, 79]. У цьому визначенні мова йде лише про форми діяльності й результати. Узагальнюючи визначення творчості для наукового пізнання і для навчальної діяльності, І. Я. Лернер стверджує, що творчість – це процес створення людиною об'єктивно чи суб'єктивно якісно нового за допомогою специфічних процедур, що не передаються системою операцій або дій [8, 79].

На противагу розумінню творчості як діяльності, із створення якісно нового, що склалося у психолого-педагогічній літературі, існує точка зору, що заперечує творчість як якісну характеристику особистості, яка створює нове. Зокрема, Є. С. Громов, розглядаючи питання про художню творчість, зауважує, що творчість передбачає не тільки і не обов'язково створення чогось нового, а може мати форму рекомбінації певних відомих елементів, отже творчість – не лише створення, а й руйнування [5, 411].

Щодо творчості як засади організації навчальної діяльності, тобто навчально-творчої діяльності учнів, то вона є окремим проявом інтелектуально-творчої діяльності людини. С. С. Бакулевська визначає інтелектуально-творчу діяльність як “особливу форму активної взаємодії суб'єкта з навколишньою реальністю, спрямовану на пізнання, усвідомлення і перетворення останньої і самого себе, включаючи готовність до розвитку діяльності” [2]. Навчально-творча діяльність учнів є внутрішньо мотивованим самостійним пошуком і створенням об'єктивно або суб'єктивно нового навчального продукту. Таким чином, педагогічний процес повинен актуалізувати уміння самостійної пізнавальної діяльності, стимулювати самоосвіту учнів, спонукаючи їх до творчості.

Зазначена проблема набуває особливого значення для учнів старших класів середніх загальноосвітніх закладів. Старшокласники здебільшого характеризуються яскраво вираженим відношенням до навчальних предметів. Потреба у необхідних для життєвого успіху знаннях є однією із самих показових рис нинішнього старшокласника. Психологи, що вивчали даний вік, підкреслюють зростання інтелектуальних сил учнів. Їхня розумова діяльність характеризується

усе більш високим рівнем узагальнення й абстрагування, тенденцією до причинного пояснення явищ, умінням аргументувати й доводити положення, робити обґрунтовані висновки, зв'язувати досліджувані факти і явища у систему. Інтелектуальний розвиток дозволяє старшокласникам здійснювати глибокий аналіз матеріалу, розкривати закономірності, виявляти широкі аналогії, засвоювати способи пізнання загальних законів природи й суспільства. Істотні зміни спостерігаються в стилі їхньої розумової діяльності, що носить усе більш активний, самостійний і творчий характер. Навчання набуває безпосереднього життєвого змісту, тому що школярі чітко усвідомляють, що необхідною умовою достатньої участі у майбутньому трудовому житті є отримання знання й уміння.

Юність – період розквіту всієї розумової діяльності. Старшокласники прагнуть проникнути до сутності явищ природи і громадського життя, пояснити їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Майже завжди це супроводжується прагненням виробити власну точку зору, дати свою оцінку подіям, що відбуваються. Самостійність мислення в цьому віці дістає визначального характеру, що вкрай необхідно для самоствердження особистості.

Американські психологи К. Міллер, М. Кон і К. Скулер у процесі тривалого дослідження з'ясували, що в навчанні старшокласників діють ті ж психологічні закономірності, що й у трудовій діяльності дорослих: більш складна і більш самостійна навчальна робота сприяє формуванню творчого стилю мислення й розвитку загальної потреби у самостійності, яка є ширшою за межі навчальної діяльності, а також зменшується ймовірність емоційних розладів [7, 77].

Стикаючись з великою кількістю нових суперечливих ситуацій, у юнацькому віці стимулюються й актуалізуються творчі потенції особистості. З іншого боку, як зауважує І. С. Кон, “для того, щоб стати творчо продуктивним, юнак потребує значної інтелектуальної дисципліни” [7, 75].

На думку О. Я. Пономарьова, у даний віковий період учні досягають піку інтелектуального розвитку. Проте, вищезазначена позиція не є одноставною серед інших дослідників, які вважають, що вершина творчих потенцій старшокласників настає значно пізніше,

оскільки передбачається для його реалізації наявність значного запасу знань, розумової активності, відповідальності й зібраності, та ряду інших якостей, котрі ще не повною мірою сформовані у зазначеному віці [6, 40].

І. С. Кон, В. О. Петровський [10] вважають, що, на відміну від простої доцільної адаптивної діяльності, творчість має цілепокладальний характер. “Інтелектуальна творчість є, мабуть, окремим випадком більш загальної властивості активності суб’єкта, включаючи його готовність виходити за межі ситуативної необхідності та здібність до самозмінення” [7, 75].

Творчому характеру пізнавальної діяльності сприяє ряд особистісних новоутворень цього вікового періоду: прагнення до самореалізації, самовизначення, породжує інтенсивний внутрішній діалог, який разом із сформованою системою саморегуляції є найважливішою передумовою творчості, пошукової активності, що вносить елементи дослідження у пізнавальну діяльність; схильність учнів до абстрактних теорій, легкість сприймання нового, критичність до традиційного створюють передумови для дивергентного мислення як найважливішого компоненту творчості та інтелектуальної ініціативи як продовження пізнавальної діяльності за межами того, що вимагається. Рефлексія власного життєвого шляху, вибір професії, здібність до сприйняття майбутнього часу та простору є підґрунтям цілепокладання як найважливішої ознаки суб’єктності та творчості пізнавальної діяльності [12].

Творчі здібності, на відміну від спеціальних здібностей, що визначають успішність в конкретних видах діяльності, виявляються в будь-якій діяльності в тому специфічному стилі її виконання, який може бути названий творчим.

Для творчого стилю на всіх рівнях діяльності характерні перш за все самостійна постановка проблем, так звана інтелектуальна ініціатива, самостійний, оригінальний спосіб рішення вже готових тим і проблем і т. д. Іншими словами, творча ініціатива характеризується відсутністю шаблону, функціональної фіксованості в розумовій і виконавчій діяльності.

Деякі мислителі вважають, що творчий стиль розумової діяльності – це первинна і природна форма роботи мозку. У зв’язку з

цим творчі здібності властиві без виключення всім людям, але виявляються вони по-різному залежно від вияву спеціальних здібностей до різних видів діяльності. Шаблони і стереотипи з'являються під впливом соціальних дій і, головним чином, як предмет існуючої системи виховання і навчання.

Проте, загальновідомо, що при одній і тій самій навчально-виховній системі у одних людей формується шаблонне мислення, у інших зберігається або виробляється самостійний і творчий стиль розумової діяльності.

Це наштовхує на думку, що у деяких індивідуумів існує певний опір шаблону, який виявляється не лише в стилі розумової діяльності, але й у деяких особистісних характеристиках, таких як незалежність, самостійність, критичність мислення тощо.

У контексті розвитку творчої діяльності юнака постає проблема його індивідуальних творчих здібностей, тобто, чи можливо навчати творчості і вимагати її від кожного учня. Як справедливо відзначає Фергюсон, "творчі здібності не створюються, а вивільнюються" [4]. Залучення до навчально-творчої діяльності, безумовно, сприятиме розумовому розвитку старшокласника, в той час як інтелектуальний розвиток стане підґрунтям для наступних виявів творчості. Цікавим, на наш погляд, є питання співвідношення творчої і інтелектуальної обдарованості. У психології існує принаймні три основні підходи до проблеми творчих здібностей, що можуть бути сформульовані наступним чином.

1. Творчі здібності не існують як такі. Інтелектуальна обдарованість виступає як необхідна, проте, недостатня умова творчої активності особистості. Головну роль в детермінації творчої поведінки виконують мотивації, цінності, особові риси (Д. Б. Богоявленська, А. Маслоу та ін.). До числа основних рис творчої особистості ці дослідники відносять когнітивну обдарованість, чутливість до проблем, незалежність в невизначених і складних ситуаціях.

Д. Б. Богоявленська вводить поняття креативної активності особистості, вважаючи, що вона обумовлена певною психічною структурою, властивою креативному типу особистості. Творчість, з погляду Д. Б. Богоявленської, є ситуативно нестимульованою

активністю, що виявляється в прагненні вийти за межі заданої проблеми. Креативний тип особистості властивий всім новаторам, незалежно від роду діяльності: льотчикам-випробувачам, художникам, музикантам, винахідникам.

2. Творча здібність, або креативність, є самостійним чинником, незалежним від інтелекту (Дж. Гілфорд, К. Тейлор, Я. О. Пономарьов та ін.). Інакше кажучи, ця теорія свідчить, що між рівнем інтелекту і рівнем креативності є незначна залежність. Найрозвиненішою концепцією є "теорія інтелектуального порогу" Е. П. Торренса: якщо IQ нижче 115-120, інтелект і креативність утворюють єдиний чинник, при IQ вище 120 творча здібність стає незалежною величиною, тобто немає творчо розвинених людей з низьким інтелектом, але є інтелектуали з низькими творчими здібностями. Тобто, у людей "середнього розуму" інтелект і творчі здібності звичайно тісно пов'язані один з одним. У людини з нормальним інтелектом звичайно є і нормальні творчі здібності. Лише починаючи з певного рівня колії інтелекту і творчості розходяться. Цей рівень лежить у області IQ (коефіцієнта інтелекту) рівного 120. При IQ вище 120 кореляція між творчою і інтелектуальною діяльністю зникає, оскільки творче мислення має свої відмінні риси і не тотожне інтелекту.

3. Високий рівень розвитку інтелекту припускає високий рівень творчих здібностей і навпаки. Творчого процесу як специфічної форми психічної активності немає. Цю точку зору розділяли і розділяють практично всі фахівці у області інтелекту (Д. Векслер, Р. Айзенк, Р. Стернберг та ін.)

Висновки. Формування психічних механізмів, розвиток особистості юнака створюють умови для ефективного розвитку його творчих здібностей у навчальній діяльності. Яким би не був їх взаємозв'язок у межах індивіду, розвиток інтелекту і творчості учня залишається пріоритетним завданням навчального процесу. І саме залучення юнака до творчої діяльності забезпечуватиме, на нашу думку, його розумове становлення.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Актуальність проблеми для сучасної системи освіти передбачає продовження дослідження, а отримані висновки – перевірки і впровадження у навчальний процес.

Література

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1988. – 238 с.
2. Бакулевская С. С. Становление интеллектуально-творческой деятельности старшеклассника в процессе решения эвристических задач: Дисс... канд. пед. наук. – Волгоград, 2001. – 139 с.
3. Богоявленская Д. Б. Психологические основы интеллектуальной активности: Дис... док. психол. наук. – М., 1988. – 395 с.
4. Годфруа Ж. Что такое психология: В 2-х т. – Т.1: Пер. с франц. – М.: Мир, 1992.
5. Громов Е. С. Природа художественного творчества: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1986. – 237 с.
6. Захарова И. А. Формирование интеллектуальной культуры старшеклассников средствами математики: Дисс... канд. пед. наук. – Луганск, 1999. – 167 с.
7. Кон И. С. Психология ранней юности: Кн. для уч. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.
8. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.
9. Овчинников В. Ф. Творчество как единство репродуктивной и продуктивной деятельности // Вестник МУ. – 1989. – № 1. – С. 15-22.
10. Петровский А. В. О психологии личности. – М.: Знание, 1971. – 63 с.
11. Семенова А. В. Організація та управління творчою діяльністю старшокласників на уроках природничо-математичного циклу: Навч. посіб. – О.: Друк, 2001. – 207 с.
12. Ястребова В. Я. Управління пізнавальною діяльністю учнів старших класів загальноосвітніх шкіл: Дис.... канд. пед. наук. – Запоріжжя, 1998. – 151 с.